

«Сибирь дугуржулганы» дээр ассоциацияны асураа динналып, оон чамдык ажл-хөтөргө буюу бөлөп турда-ла, оон дугайында меге чугаа-соот болгон политикаг чугуруушкуннар база тарай берген билдиргир. Бичангаш ол чамдыкта «Россияны Сибирь быралы»-даа дээр, кайгамчыктыг келер усаи киттыжымнын, харын-даа эвнелелди дугайын тыва номулчуларга сонургадыры-биле «Шыны» кол редактору Владимир Чадамба регионнар аразы-ның «Сибирь дугуржулганы» ассоциацияны чөвү-дөлүнүн даргазы, Новосибирск областын чагыр-мазы баштыгы Виталий Петрович МУХАДАН кысказы-биле чугаалап бээрди дилэн.

«Сибирь дугуржулганы» дээрге база-ла мурнуулажымыкшап, калдык-ла-бир теориянык болгаш баш удуз планнаан хөдөлөшкүннөрини түнелди эвес бооп турарын бир-ле дугаарында айтып каар учурут. Рыноктуг экономиканы тургузары дыка улуг бергелерге таарыжып, россиянарнын хөй келжини чурттан турары девицкээрлерде чоңун амдырал-чуртталгамыга аар-берге салдыры чедирип турары сөзөн чылдарын төнүтүздө илден апарган. Чогум-на мичан улус депутаттарынн Советтериниң даргалары ол черлерин, то-даргайлаага, Кемерово, Тю-мень, Новосибирск област-нын, а ол мичан Алтай болгаш Красноярск крайларын Удуртучулары Сибирь чурт-тугарын бажыг холболап, чамдык аай хөдөлөшкүн чок болза, дыка улуг бергелер ту-руп кээр деп чүвени утап биле берген.

Чогум-на оон учурун «Сибирь дугуржулганы» тургузганын илдези эртежок чугула апарган дээрин Ке-меровога 1990 чылдың күзүн учурашкан кижилерге чад түлэ эвес болган. Бичангаш бистер айна оон чуге база калдык сорулгалыг тургузар бис дээриниң дугайын ур-лаа чугаалашпаан узе бис. Бистер чамдык чүтүлдү ту-тууус сыйып каттыжым. Рос-сиянык күчүлүг бырамын — Сибирини көндүрүп дугуруш-кайымы ол чүве.

Сибириниң социал-эконо-миктиг айтырыларын ший-тирлээр учурут хөй-ниниң организацияны мичаар тур-густунган. Бичала-даа ол организация чогум чүни кы-лырды, калдык угулгышкын-биле амдырал дээриниң дугайында дугуржулга чүтө ас кырынга чедип алдынтан турган. Бичангаш калдык-ла-бир бажыг, дөрү сорулгалар-ын айткан дугуржулга хө-рөк апарган.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазына Борис Ель-цин сондугтурган соода, оон «Сибирь дугуржулганын» ачылдындан Новосибирск обласе чалаап болгай бис. Оон ааа келженин үезинде ам-на Россияны Сибирле-ге социаларын сыйып каттыш-саууу талазы-биле бисте со-рулгалык ботталдарынн үлдезини айткан чамдык чугула документтеринге ат салып, дугуржуу аргалыг болдувус.

Бистер алган соогулавысты хөкөк кырында ботталдыра-ры-биле базам буруунае дугуржулганы чедип ал, Сибириниң республикала-рын, областарын болгаш крайларын бо чугула амдыл-хөтөргө каттыштырары-дан илдеди. Россияны өкө регионнао болгаш аэди ар-

Чайгы үе болгаш орук эр-теки билдирген. Ол-бо тала-зынче көрдүп, каас-чаарып бойдустан чурумнаа сеткид хандыр көрүп, хөөрежип чо-рувуста-ла, Шыналдыг эртин-ридде керч көстүп келди. КАН машиназынга үлдеин болган ол чөргө доктаваан эртин чорү бардымыс. Калдык дош-ту ою үнчөп, арт кырынче үнүп илериныс «Красноярск край» деп каан орук дөмдө кижиниң ачылдыгына чайгар-ла хаара түдө бээр. Болон эртен сакында-ла алам-бүрү бодалдар сачыс-сеткилдик үрүлчү кирер болгаш бо утаанда база-ла оон дугайында болуп чордум.

Красноярск край биле Ты-ванниң кызыгары моон мур-нууда Боо-Баа-Хаак деп чер-ден, а харын-ла Саяннарнык кырынче үе бээр, ол ерт кырында эгелээр деп өбө-лөрүштөн батылдык, ааа чурттан чорал чопуус-даа бар болгай.

Эң маалым ойт-сегинип Шыналдыг, чамдык бай-лыктыг, ач-мичениң, Чед-Хал: Эжын, Омуд, Хаа-Хал, Устүү-Уу мичаар шаа-төүдөн бээр тыглар чурттан чорайар. Бичангаш 1884-85 чылдарда Тыва биле Россиянык ара-дында кызыгар шугумуну тургустунган каттыжым база катал хамдыктыг көрүп, то-даргайлаашкынарны кире-рип чугула деп бээр мен.

Орук дугураар шугушак машиналар моон мурнуула-жыга болларга кончү эвези апарарымы өкөрүп чордувус. Каржыг эртен машиналар-ныстың хөй көзү ху маши-налардыг улаустоа болду. Өс-көөр чугаалаага, Саяннар дугу-тун чок шугушак турар чүгө сөөртүн аар машиналар

Чамдык чижек: черниң бай-лаан ажыглаар талазы-биле башкарылга Чөвүдөлүн тур-гузарда, Иркутскиниң эрте-дендериниң байлак дугуржу-зын ажыглаан. Бича болду курдалыларын ажыглаар дээр төлөвир апыр аларган соонда, үк областын бөдөлгө-гө хөй орук кирип турар болгай. Бичангаш ол башка-рылга Чөвүдөлүнн составы-га Сибириниң сонургалды-ла девицкээрлериниң төлө-лөкчөлөрү шугузу кирген. А байлак ажыглаар, оун сый-гарга талазы-биле амдыл Иркутскиде болган Новос-бирскиден башкары бича-дыр. Оларда чүгө Сибир-ле эвес, харын Россияда су-рагалы эртеденер хай.

«Сибирь дугуржулганын» шугузу-биле баштай тур-густунган башкарылга Чөвүдөлүн-ниң бирозон даштыкы эконо-миктиг холбоа талазы-биле чөвүдөл болган. Моон мур-нууда Сибирь болгуну бай-лак чиг эд-биле ССРЭ поли-тиказын хандырып турган боордан аңгыда, бодунун бо талазы-биле тускайлаң ший-тирлөөр айтырым чок тур-галын билдир болгай бис. Бичангаш Россияны ИХМ-ниң мурнууда база айна эвес ай-тырыг тургустунуп келген, мичала-даа Сибирини амгы үеде чаа эу-биле үнелер хөөрүнүн негелелениң учу-рунда ИХМ ол нөүдөлдү тур-гузар дугайында бистиң сана-ламысты дөткөөн чүгө.

«Сибирь дугуржулганы» ассоциацияны Новосибирски-де амдылдан турар күөскөң дирекцияның дугайында чугаалап берип көрүңер? — Ол болза хөй эвес саймыг, бедик мергежилдиң, амдык-тыг чугаалаарга, коммерция талазы-биле туган дээр деп-велег чедип болур кижилер-диң тургустунган, эл-айгар-дыг хөкүмдүн коллективни-диң Олар Сибириниң а мича-дыг болгыз, бүтү Россияны социал-экономикаг хө-жүмдөшүн шын орукче кирип, бажыг тургусту болуулары-ны аар-берге сорулгалын боттарынн эвнелеринде чү-түн, салган сорулгалы дээр бажыг тургусту кижилер.

Чогум-на мичангаш дирекция боду коммерция структуразы эвес бооп турар. Устаа эу-гар дареция девицкээрлер бөдөжөтөрүнн кириген үлү-гү-чү-биле амдылдан турар. Бистиң ассоциацияны мича-дык сорулгаларын бирозон маада айтыры өртк эвес: бо болза Россия күрүнениң чаа принципни чоруту амдыл кылырдыр. «Сибирь дугур-жулганы» дээрге Россиянык черлерин каттыштырарын чаа эрч-көөр, Россия кү-рүнениң чаа хөвир-дир. Ол бүгү ботталдырып соруда-ры боттарынн үлдези ай-тырыларын тускайлаң ший-тирлөөр девицкээрлерин ху-дүтүлдө-биле, шын эртелеп башкарып чорударыга үлде-зилетинер учурут. Өскөр чугаалаарга, Россия Фе-дерациянык экономикаг хө-жүмдөшүн талазы-би-ле — бүтү таламы — амды-к — Сибириниң — аэди хөй автономнуг национал ө-дүгтары, крайларын болгаш областарын, республикаларын кириштирип, хаара твады

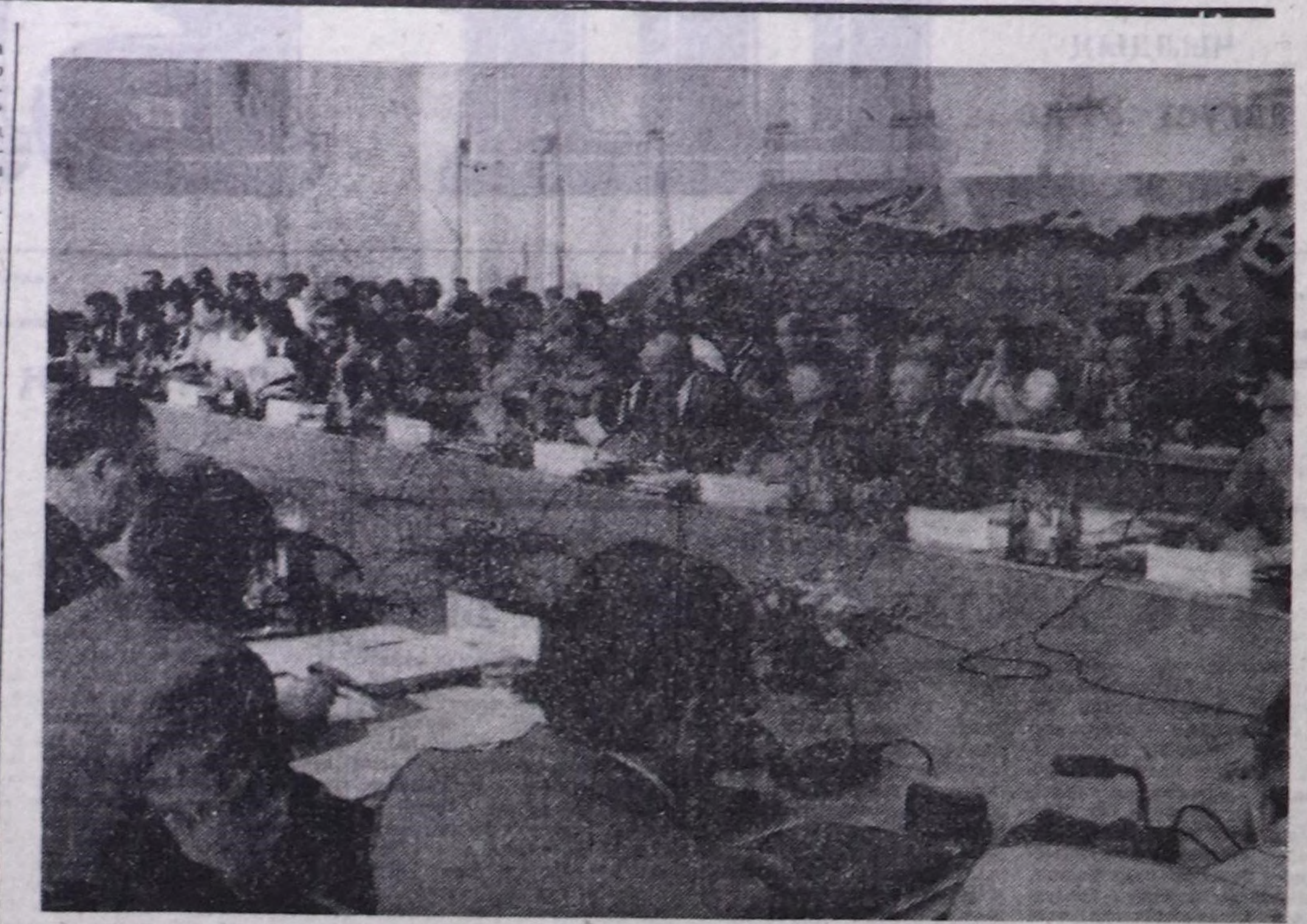
«Сибирь дугуржулганы» ассоциацияның регионал-дык ааагыг хуралы Хакас Республиканың Саяннардык хоорайыга июльдун 9-10 хүнеринде болуп эртен. Аааа киржири-биле бистиң республиканы Президентини Ш. Д. Ооржак, Дээди Советтин Даргазы К. А. Бичелдей олар баштаан делегация келжигинери буруа баштыг Саяннардык улаа халымыс. Баштайгы чик машиналарын кымылдарында Тыва Республиканың күрүне тутары кижил чорган.

Чайгы үе болгаш орук эр-теки билдирген. Ол-бо тала-зынче көрдүп, каас-чаарып бойдустан чурумнаа сеткид хандыр көрүп, хөөрежип чо-рувуста-ла, Шыналдыг эртин-ридде керч көстүп келди. КАН машиназынга үлдеин болган ол чөргө доктаваан эртин чорү бардымыс. Калдык дош-ту ою үнчөп, арт кырынче үнүп илериныс «Красноярск край» деп каан орук дөмдө кижиниң ачылдыгына чайгар-ла хаара түдө бээр. Болон эртен сакында-ла алам-бүрү бодалдар сачыс-сеткилдик үрүлчү кирер болгаш бо утаанда база-ла оон дугайында болуп чордум.

Красноярск край биле Ты-ванниң кызыгары моон мур-нууда Боо-Баа-Хаак деп чер-ден, а харын-ла Саяннарнык кырынче үе бээр, ол ерт кырында эгелээр деп өбө-лөрүштөн батылдык, ааа чурттан чорал чопуус-даа бар болгай.

Эң маалым ойт-сегинип Шыналдыг, чамдык бай-лыктыг, ач-мичениң, Чед-Хал: Эжын, Омуд, Хаа-Хал, Устүү-Уу мичаар шаа-төүдөн бээр тыглар чурттан чорайар. Бичангаш 1884-85 чылдарда Тыва биле Россиянык ара-дында кызыгар шугумуну тургустунган каттыжым база катал хамдыктыг көрүп, то-даргайлаашкынарны кире-рип чугула деп бээр мен.

Орук дугураар шугушак машиналар моон мурнуула-жыга болларга кончү эвези апарарымы өкөрүп чордувус. Каржыг эртен машиналар-ныстың хөй көзү ху маши-налардыг улаустоа болду. Өс-көөр чугаалаага, Саяннар дугу-тун чок шугушак турар чүгө сөөртүн аар машиналар

«Сибирь дугуржулганы» асоциациянык келжигинеринде 19 регионнар кирип турар. Ол болза: Алтай, Бурят, Тыва, Хакас республикалар; Алтай болгаш Красноярск крайлар; Тюмень, Омск, Томск, Кемерово, Новосибирск, Иркутск болгаш Чита областар;

«Сибирь дугуржулганы» асоциациянык келжигинеринде 19 регионнар кирип турар. Ол болза: Алтай, Бурят, Тыва, Хакас республикалар; Алтай болгаш Красноярск крайлар; Тюмень, Омск, Томск, Кемерово, Новосибирск, Иркутск болгаш Чита областар;

Ханты-Мансий, Ямал-Ненец, Эвенк, Таймыр, Усть-Орда, Агинск-Бурят автономнуг округтар-дыр.

ЧУРУКТАРДА: ассоциациянык улуг хуралы Саян-Шушенск ГЭС-тиң конференциялар эрттергези болуп турган үези; «Сибирь дугуржулганын» чөвүдөлүнн даргазы В. П. Муха, Хакас Республиканың Дээди Советиниң Даргазы В. Н. Штыгашев болгаш Россия Федерациянык Министрлер Чөвүдөлүнн Даргазынык оракачы С. М. Шахрай оларнык сумелажип турары.

Владимир ЧАДАМБАНЫЦ фотолар.

Орукка бодалдар

«Сибирь дугуржулганы» ассоциациянык регионал-дык ааагыг хуралы Хакас Республиканың Саяннардык хоорайыга июльдун 9-10 хүнеринде болуп эртен. Аааа киржири-биле бистиң республиканы Президентини Ш. Д. Ооржак, Дээди Советтин Даргазы К. А. Бичелдей олар баштаан делегация келжигинери буруа баштыг Саяннардык улаа халымыс. Баштайгы чик машиналарын кымылдарында Тыва Республиканың күрүне тутары кижил чорган.

Чайгы үе болгаш орук эр-теки билдирген. Ол-бо тала-зынче көрдүп, каас-чаарып бойдустан чурумнаа сеткид хандыр көрүп, хөөрежип чо-рувуста-ла, Шыналдыг эртин-ридде керч көстүп келди. КАН машиназынга үлдеин болган ол чөргө доктаваан эртин чорү бардымыс. Калдык дош-ту ою үнчөп, арт кырынче үнүп илериныс «Красноярск край» деп каан орук дөмдө кижиниң ачылдыгына чайгар-ла хаара түдө бээр. Болон эртен сакында-ла алам-бүрү бодалдар сачыс-сеткилдик үрүлчү кирер болгаш бо утаанда база-ла оон дугайында болуп чордум.

ректит үлүзүп, талаалык-ларын салып кааш барган эвелеп. Оон башка бо кире берге үеде Тываның үрелээн районнарнык оруктарын кылырдыг, септеринде четпей турар улуг диаметриг хөр-лүгү республиканык кире сөөртүрүп үлүг, оун дээр үлүг сөөртүп турарын Тыва улуг үлүгүлүг деп санаар мен.

Хову-Аксында кобальт комбинатынык өнүгү металлдарын кылган кончү ховар дээр хоолдарыны, автоларын кыла сонгаар Норильскике чурдурениг белектер турар деп ол черин чоңунун аразында чоруп турар чугаала-база утка барын болаа чор-дум. Бичангаш Шыналдыг амдылдан турар эртериле чериниң ажылын моон соон-га улук күнүлдериниң чү-түлдү. Оон башка чамдык бо чижек безин дыка хөйүг чугаалаа, ол үеде айна амдылдан турган миллион амдылдан турган организаци-яны удурушпаан, оларга дорт далагаларын ам-даа бер-ишпаан турары. Азы өскөр чугаалаарга, ол болууну хө-

«Сибирь дугуржулганын» улуг хуралы Саян-Шушенск ГЭС-тиң конференциялар эр-тергези болган. Ол чамдык делегация хана-ларындык мраморлаа ол кай-гамчык улуг күрүнениң туулу, амдылдан турар эртериле чөвүдөлүнн эр-теки билдирген. Оон башка чамдык бо чижек безин дыка хөйүг чугаалаа, ол үеде айна амдылдан турган миллион амдылдан турган организаци-яны удурушпаан, оларга дорт далагаларын ам-даа бер-ишпаан турары. Азы өскөр чугаалаарга, ол болууну хө-

«Сибирь дугуржулганын» улуг хуралы Саян-Шушенск ГЭС-тиң конференциялар эр-тергези болган. Ол чамдык делегация хана-ларындык мраморлаа ол кай-гамчык улуг күрүнениң туулу, амдылдан турар эртериле чөвүдөлүнн эр-теки билдирген. Оон башка чамдык бо чижек безин дыка хөйүг чугаалаа, ол үеде айна амдылдан турган миллион амдылдан турган организаци-яны удурушпаан, оларга дорт далагаларын ам-даа бер-ишпаан турары. Азы өскөр чугаалаарга, ол болууну хө-

Журналистиң блокнотундан

«Сибирь дугуржулганы» ассоциациянык регионал-дык ааагыг хуралы Хакас Республиканың Саяннардык хоорайыга июльдун 9-10 хүнеринде болуп эртен. Аааа киржири-биле бистиң республиканы Президентини Ш. Д. Ооржак, Дээди Советтин Даргазы К. А. Бичелдей олар баштаан делегация келжигинери буруа баштыг Саяннардык улаа халымыс. Баштайгы чик машиналарын кымылдарында Тыва Республиканың күрүне тутары кижил чорган.

Чайгы үе болгаш орук эр-теки билдирген. Ол-бо тала-зынче көрдүп, каас-чаарып бойдустан чурумнаа сеткид хандыр көрүп, хөөрежип чо-рувуста-ла, Шыналдыг эртин-ридде керч көстүп келди. КАН машиназынга үлдеин болган ол чөргө доктаваан эртин чорү бардымыс. Калдык дош-ту ою үнчөп, арт кырынче үнүп илериныс «Красноярск край» деп каан орук дөмдө кижиниң ачылдыгына чайгар-ла хаара түдө бээр. Болон эртен сакында-ла алам-бүрү бодалдар сачыс-сеткилдик үрүлчү кирер болгаш бо утаанда база-ла оон дугайында болуп чордум.

Красноярск край биле Ты-ванниң кызыгары моон мур-нууда Боо-Баа-Хаак деп чер-ден, а харын-ла Саяннарнык кырынче үе бээр, ол ерт кырында эгелээр деп өбө-лөрүштөн батылдык, ааа чурттан чорал чопуус-даа бар болгай.

«Сибирь дугуржулганы» асоциациянык черлерде те-лелеринде хостаткан эр-кешпагай, тымынгар кижилер амдылдан турарын хөкөк кырында көрүм. А бистиң рес-публиканык өмүндөшкүн оон амдылдан турар Эрес-оол Хайныкырбаевич Ооржактын кылып турар амдыл эки-ле көүлөбөзи ха-рааларын. Ол болу Дээди Советтин Президиум келжиги-ни, комитет даргазы албан-ду-жалын база хаан турар бол-гай. Бичангаш мен бодалары-мга, «Сибирь дугуржулганы» ассоциациянык Тыва Рес-публика талазы-биле төлө-лөш хостаткан кижил күөстө эки-да болу деп, Ийн аңгы сар-дынны чамдык кижил ээле-п олурарга, өлчөгү кончү-даа шынап.

Сибирьде делетей карганы-ла чүгү-даа чок, күрүт чер кылдыр көөр чорук эртен үе апарган. Чогум-на оон учу-рунда Барымы болгаш Чөвө чүктөрүнн садыг-үлөтүрү бо-дуртун чүгө болууну бойду байлактары-биле бай эвес, а харын күчүлүг үлөтүр бол-гаш бедик мергежилдиң наар-лары-биле сургажыл Сибир-ле улук үлүг ичкөөнгей са-лып турар апарыны таары-ла эвес. Шынал-ла, Сибирь — Россиянык күчүлүг бырам деп чүвени үстүнде чижектер бадыткан турар.

Владимир ЧАДАМБА.

ЭР, ХЕРЭЖЕН КИЖИЛЕР ДЕП КЫМНАРЫЛ?

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

КАМГАЛАДЫЛГАНЫ «АСКО» КОМПАНИЯЗЫ ДАРААЗЫНДА ЧУУДЕРНИ СУМЕЛЕП ТУР:

Бурган башкы чырык өртемчел кыргыздын динг аманаттарына чыгап буйрудур, бот-боттарына дөмөйлөшпөс, өй-чүзүн айып-биле, улут-биле, эр-кыс кылдыр чагатай. Динг аманат бурзууну эр, кыс, мөгөшчир, күш чок кылдыр чүгө чагатай деп айтыртып турган кээр. Бу айтыртыгы херэженин миңг белек белек аманат бурзууну мнчаар чагатай чүгө болза, канчал урелини көздөп, эзелде? Кижилер эзелде, ян улут аманаттарын китеп, чагатайлаштыра, сөзгө чедир алгаш көрүлгөн даан.

Херэжен кижилерин алгаш көрүлгөн даан: кысык, эртен чоон үнүгү, чыгаан чара семирген, ченинен бергенде, эр кижилерин аяк ченинен, угунамас, чүгү-лаз боорга, аша артында артап, а каалай мурунунда баар, чакы чок, доклайтыр таарткан баштарым, чамдык херэженер бажы мларарында чагатайлар ол чүгө бе, чуудуу каан дег тас, кылгаштары бени кулажылар, дурт-сыны — чолаак, чоон, кеттинал алгашы аржагок, хиринг-чамныг, чыт-буштуг, аксы-домаа эр кижилер дора, майтаа-шорттаал, арагалаар, таакылар, хопчу-нички, шон-соода, чаргы-чаалы эзелде чүгө мен дээр.

Эр кижис кыс кижиге хамаарлыгы чүгө кылдыр болуру? Эр кижис кыс кижинин чөлөгүнжиге, оргозгы, сүлдө-сүзүлгич, чоргааралы, ылак-шылы, идегели. Эр кижис чүгө каалайны, кыстары камгалал, хайгааран-карактар, дуулаалар эвес, кыс кижис бурзууну сөөк-зым ыталайы, кая-лаа дуулаал, камгалалар ужуруду чүгө-дир. Бир эвес эр кижис чок болза, херэжен чон кошкак болгаш хоржок. Арагалаар, таакылар, мангааналар боор болза, олар дээр эр кижисинин, соксадлары кончуг берге. Органым кошкак болгаш, чүгө-лаа бол чачыга бээр. Бу бүгүнү болдуруулар биле эр кижилер херэжене кижилерин түдүп, камгалал, хынал, чаргы-сургал чоруур ужурулу ол. Эр кижини угаанын, күшүгү-шымырк кылдыр чагатай чүгө ол эвес. Эр кижис кажал-лаа бижиги түрүштүп, сагыш-сеткил, күш-шынал талзы-биле бижиги түтүтүп билар боор чүгө-дир. Херэж апарса, эми-чүгө-лаа артына каан боор. Дерт мөгүзү чок-лаа болза, эр кижис эр кижиле болгай. Эр кижис эр кижинин кылмы билди бөдүнү ажалдары шулуугу эвес-лаа бол, кезик-чамдыкын кылмы билди бөдүнү эр деп бозар мен. Амга үгө машина-техникалар, кара-лаа, ак-лаа ажалды, айнал-балыктал билди, эртем-билдинг, дараанын

шүлүктөп, ырап-таштылап, ылакшым билди бозар, эр кижис эртен боор деп бозар мен.

Амгы үгө эр кижилер эр адын мшкымдыр бар чмлар диле, часпас боор мен. Ажал кылмы билбес, эртем-билит чок, чалага, уйгугу, угаан-медереле силеел, оон уламын-дери оорлаар-суктаар, хули-ганнаар, арагалаар, таакылар, ок-бижик, мези-чесек тудар. Күш чоттарыны бастыр, шыдал чок кыс улустарга күш-шыдалды дегээр, тудуу чоразан ченил, кедип чоразан хенил, сүмказын хунаал, оорлаар, хуштеп-күчүлээр. Шыдал-күш чок каалайларын хушлеп, чалчып, эттеп-согар, дорамчылаар. Хамакыла дерины үлгедилерин: үлгөтшкени, тонаашкыларын, өлүүр-чидирер чоруктарыны, 80-90 хузууну эр кижилер кылмы турар-дыр.

Кижинин мези төрөш, азырал кааш, бак чүгөге чагатай карбаан-на болгай, кижис төрүп каан огуу эки-ле чоруун, хулиганга, соралмын чоразан деп берээл-ле чоразан болгай. Чүгө мнча барган бис диле, эки чүгөге өөрмене, чүгө багай чүгөге өөрмене, дараарга чурттаа деп чүгө билбес, хуни болон чооруур-дур бис. Кудумчуларга, забобустарга, орук-суурга эр-лаа, херэжен-лаа кижилер эр кижилерден коргун чоруур-дур. Эр кижилер чоразан чегге херэжене чон коргор орунуга, ооргаланып, хей-эйт кирин чоруур болза эки чүгө-дир ийин. Амдыралдан алгаш көөргө, чагалар орган 100 хире даалы эр кижилерин азырагына чыгыс херэжене кирин көөргө, канчал бүгү эр кижилерин сагыш-сеткил, карактары ол херэжене уг-лаанып, хей-адыл кедүрү бээр-дыр. Херэжене кижилерге эр кижилер база мнчаар чараш чагатай, содун көздө эки чүгө-дир ийин. Херэжене кижилер мншкымды эр кижилерге өлөдеринын чыг-дагыны ол-дур, ээрлик-элээр, ок-бижикти эр кижилер көргөш, канчал мншкым деп бозар силер.

Чамдык эрлер эр улус бисине дээр, хөдүн эрттирилген чүгө баа бар. Күшүгүлөргө, куш чоктарга халым, оларын ок-бижик-биле, херэж-биле коргуду ар дээр, шалыт-тыгана-дүрбүттүгүн чоруур, мнча чоразан, боттары бою артык кижилерин холу-буяндан баар. Эрания дээр оорларын, хулиганга, майтаа-шорттаары, эрания дээр, адамсенин, арагалаар,

чады чагатай албас, мнч-ужук сөөртүп билбес, эр кижилерге мага-бот мншкымды, чараш-салыны шапала албас, кадыгы-шырын, үргүлчүгүн кончугу-туну, хылланын оор, бар чүгө чөл, мнч чүгөнү сөөк, эки чүгөнү бак чүгө кылмы көөрөп алган, хулиганга тунтуган оор. Оон уламын-дан чамдык эрлерин каалай-ларын каапкан, эки херэженерини сондан чалчып чоруу баар чылдаганыны ол-дур. Яамы-яамык, ашы-чени-лаа чок болза, аша ажалдааш көөргө, чараш-чагай ажалы-чачы-биле, хулуурүрү-биле, ашаан эргеледишкенин биле уткуп алаа, тода-ла бээр ий-наан. Чамдык херэженер канчал-дыр, болуу-болбас чегге хунаал, кончугу-туну оор, оон канчал чараш кылдыра, хулуурүрү дээр бис. Күшүгү-шымырк, шыдал-күш чок кылдыр эр, кыс аманаттарыны, кижилерин бойдуу чагатай каан турбуке, бойдуугун бо хоюлууну өскөртпө, арта бажып, эр, херэжене кижилерин эргелери дептеринерине, херэжене чок бистин эртенге эр кижилер бол-ле деп дээр, дейге тура түтүчү турарымыс чылдаганын бо-дур. Оон уламын-дан алгыш-чогуш, шон-соода, суу-тажып, чарыл-чаргылажым, ийи чара кылгаштары турарымыс ол-дур. Боттарымыс бойдуугун динг-лаа, алууда аманаттарына, бойдуусу берип каан алдын хоюлуугун арта бажып, үрөй бергендерге, хамык-ла эки чүгө багай чүгөге шалыч бээр ужуру мншг-дыр.

Бурун судур номарында-лаа, амдыралдан алгаш көөргө, эгеп каан дег эр, херэжене ашак, кадал тыптары берге чүгө-дир. Эр кижис мнча чурттаар кыс чартымы, кыс кижис өлүгө шин кады чурттаар эр чартымын тавары хая болуу. Колдуу-ла ты-ылбас чүгө-дир, динг чоразан, тыпшан чартымы ол дээрге, тыпшан чартымы ол дээр, тыпшан чартымы ол дээр чүгө-дир.

Бичангаш бистер, эр кижилер, булут эр аттарымыс мншкымдай, эртен боор көрө-лгөдүр! Кем-херектен, хай-бачыттар, оор-сук, хулиган-нашкымдан, үлгөтшкени, күш-бистин күчүлээр чоруктай, ас-дылдан чагатай чоруулуучу, арага-дары шы-пкылар, сөздөндөлөр, чапшап тирталайлар, улугу-ну — улуг, бичени — биче деп, чашты көөргөп, улугуларын хунаал, херэженерге мншкым, дуулажым, кара-тажым, оларын човатпай, оларын өс-домар дингал чоруулуучу! Олар дег бистерин аваларымыс, кат-негеринис, угбаларымыс, керинеринис, чуржаатарымыс, кыстарымыс хей, канчал-лаа хор-дал, аштагында, адыраанын оларын болон, өскө кыстар, херэженерге дегбөлөндөр, хулуурүрүлөр. Мнч бо чүгө-дүмү бугу Тыванын оолдору, эр кижилери номчаан, бодалып, эл-хере тирттины, эр аттарымыс кедүрүп, боттарымыска чоргаларым чоруулуучу — деп кылгырып үндүрүп, боттарынын эр аттары камгалал бижинин деп диспут-чугаа кедүрүп ор мен. А херэжене чон, боттары-ла билди мнчаал. Бо диспутка каттыгар бодала, боттарымыс салал-одалы бижини, эр улугуун эт-сыман куула-дып, эмин эрттир бактаважы дилеп каалдыр!

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Кыс кижис кажал-лаа кыс кижис-дир. Шын чараш, силит кыс кижис тывары база берге. Кыс кижис болза, угаан-медерелдин, чараш-силит, чаштарыл, даштыкы теверги аянып, шынармы, чинге белдиг. Булут кыс кижинин карактарында, кирбириден, эмгек-жүрүш, буттарында, үнүндө, чамында, хулуурүрүндө, каткымында, эзел-элдөдө, арыг-силенинде, кылжында эргелеш чараш, силит, кысыг боор чүгө-дир ийин.

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

«Кыс кижис деп кымал ол? Эр кижис дээр, эр кижис болбайт деп. Шын эр кижини тып эки-кел диле, ону тываны берге. Булут эр кижис: мөгө-шымырк, угаанын, эртем-билдинг, чараш-силит, эзел-элдөк, дурт-сыныг, эр-деним, тура дүшпөс, кижилер-биле дымдагыны билди, мншкым билди, кижилерин хунаалды билди, кеттинал билди, бөдүн ол билди...»

УЕНИЦ ШЫРАЙЫ

(Тоожудан үзүндү)

Уениц шырайы

Уениц шырайы

Уениц шырайы

Уениц шырайы

Уениц шырайы

Уениц шырайы

Уениц шырайы

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»

«Уениц шырайы...»